

Прокоф'єва М. Ю.

м. Ялта

УРАХУВАННЯ ТЕМПЕРАМЕНТУ В РЕАЛІЗАЦІЇ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПІДХОДУ ПРИ НАВЧАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті проведено аналіз психолого-педагогічної літератури, присвяченої питанням диференціації навчання, наголошено на необхідності врахування психофізіологічних особливостей молодших школярів у навчальному процесі, охарактеризовано підходи до організації групової роботи в умовах диференційованого навчання.

Ключові слова: психофізіологічні особливості, темперамент, молодші школярі, диференціація, диференційований підхід.

Постановка проблеми

Вступ. Основні напрямки модернізації сучасної вітчизняної школи пов'язано з ідеєю створення умов для розвитку особистості і розкриття індивідуальності учня, його самореалізації у житті. Перед теоретиками і практиками стоїть завдання вдосконалення навчання школярів як провідного виду їх діяльності, виявлення умов підвищення якості освіти, насамперед, визначення системи дидактичних засобів, що сприяють просуванню учнів у навчанні відповідно до їх індивідуальних здібностей.

Реалізувати ідеї розвитку особистості, розкриття індивідуальності учня в шкільній практиці допомагає диференційоване навчання, тобто створення груп із учнів, однорідних за індивідуально-типологічними особливостями, і внесення змін у процес навчання учнів у цих групах.

Проте в широкій шкільній практиці продуктивний і систематичний досвід диференціації навчання молодших школярів залежно від особливостей темпераменту учнів відсутній. Існуючий стан обумовлено нерозробленістю цього питання в методиках викладання навчальних дисциплін. Таким чином, зазначена вище проблема вказує на необхідність у розроблюванні методичної системи диференціації навчання з урахуванням особливостей типу темпераменту молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень. Аналізуючи проблему диференційованого навчання в педагогічній літературі, можна зазначити, що нині проблема активно досліджується і багато теоретичних питань вирішено. Розроблено підстави для формування диференційованих груп учнів: здатність до навчання, наявність навчальних умінь, навченість, навчальна мотивація (І. Унт), рівень успішності, рівень пізнавальної самостійності, ступінь дієвості інтересу в навчанні (Є. Рабунський), рівень знань і умінь, рівень пізнавальної самостійності та активності, працездатність, ставлення до навчання, наявність пізнавальних інтересів, рівень вольового розвитку (О. Кірсанов). У дослідженні М. Шнейдермана підставою диференційованого навчання зазначено рівні готовності особистості до сприйняття знань (інформаційний, тезаурусний, методичний, технологічний, творчий). Ці рівні (розроблені Я. Турбівським) було покладено в основу різнорівневих завдань, що пропонувалися учням. Різні види і форми диференціації дос-

ліджувалися в роботах М. Шахмаєва, який показав ефективність угруповання учнів за інтересами, здібностями та професійною спрямованістю. Сучасна педагогічна література приділяє увагу проблемам змісту освіти в корекційних класах, роботі з дітьми, у яких виявляються ознаки «прикордонного» порушення в різних значущих для навчання психофізіологічних та вищих психічних функціях (Г. Кумаріна, М. Вайнер, Ю. В'юнкова).

Цілісну теоретичну концепцію диференційованого навчання розробила І. Осмоловська. Автор запропонувала класифікацію основних форм диференціації, дала їх характеристику, сформулювала загальні принципи диференціації, серед яких принцип адапційно-розвивального характеру, який передбачає орієнтацію не тільки на пристосування навчального процесу до учня на основі врахування особливостей особистості, а й розвиток у процесі навчання тих сторін особистості учнів, які недостатньо розвинені.

Диференційоване навчання як створення умов для розвитку особистості та організації власної діяльності школяра досліджують у межах особистісно орієнтованого навчання Є. Бондаревська, В. Серіков, І. Якиманська. В системі особистісно орієнтованого навчання, розглянутою І. Якиманською, ідеї цього навчання тісно пов'язуються з ідеями диференційованого навчання, підкреслюється важливість урахування в навчальному процесі бажаних учнем способів діяльності.

Психофізіологічні особливості учнів зрідка розглядаються в числі пріоритетних підстав диференціації процесу навчання. У працях А. Антипової, Н. Єрофєєвої, С. Коробкова, Л. Маленкова в основі диференціації лежить урахування специфіки статевих особливостей, а у праці О. Потапова — облік латеральної асиметрії головного мозку школярів. У дослідженнях Н. Дерев'якіної, Б. Королькова як підстава для диференціації розглядаються особливості типу темпераменту школярів. Психологічні та виховні аспекти диференціації навчання в школі описано Ю. Борисовою, І. Гребеневим (диференціація методів навчання залежно від когнітивного стилю учня), К. Магнітською (диференціація навчання як нейрофізіологічна проблема), А. Фурманом, Н. Клокар, В. Сергієчко (психодіагностичні моделі диференціації навчання).

Мета статті — проаналізувати особливості роботи навчальної діяльності вчителя початкових класів з молодшими школярами з урахуванням типу темпераменту.

Виклад основного матеріалу

Відомо, що найважливішою підструктурою особистості, яку включено практично в усі сфери індивідуальності людини, є темперамент [1; 2; 5]. Темперамент заведено вважати біологічну складову індивідуальності. Його називають ядром психічної індивідуальності [3]. Сучасні уявлення про темперамент базуються в основному на вченні І. Павлова про загальні типи нервової системи, і, зокрема, на виявленні чотирьох основних типів вищої нервової діяльності, порівняних із типами темпераменту: холериком, сангвініком, флегматиком і меланхоліком за термінологією древніх лікарів, яка не втратила свого значення до наших часів.

Відомо, що І. Павлов ототожнював тип вищої нервової діяльності та тип темпераменту, хоча вони не зовсім тотожні [4], бо темперамент включає і елементи соматичної організації особистості, і механізми становлення психічної індивідуальності.

Темперамент проявляється через характерні риси, що реалізуються в цілісній системі поведінкових особливостей особистості, і розглядається як сукупність властивостей, які характеризують динаміку психічних процесів. Виокремлюють такі основні властивості темпераменту: активність, реактивність, темп реакції, емоційність, перемикальність (ригідність — пластичність), екстраверсію — інтроверсію. Нині знати темперамент індивіда — означає визначення властивого йому значення кожної з основних властивостей, що належать до структури темпераменту. Вивчення темпераменту поступово перейшло від визначення типів до виявлення тих чи інших його властивостей.

Будучи інтегральним компонентом індивідуальності людини, темперамент належить до структури особистісних та індивідуальних властивостей (О. Голубєва, Є. Ісаєв, О. Ковальов, В. Крутецький, В. Небиліцин, В. Слободчиков та ін.). Він впливає на розвиток здібностей, відкладає відбиток на особливості мотивації людини (В. Мерлін), емоційно-вольові особливості (П. Єршов, О. Ковальов, В. Мерлін, П. Симонов), впливає на вироблення індивідуального стилю діяльності (Є. Клімов, В. Небиліцин, Б. Теплов та ін.).

У сучасній психолого-педагогічній літературі розглядаються питання прояву основних властивостей нервової системи у розумовій діяльності (Н. Лейтес, О. Байметов, Н. Малькова), виявлено навчальні ситуації, в яких виникають складності в учнів, що володіють слабкою (меланхоліки) та інертною (флегматики) нервовою системою, ситуації, в яких такі учні мають переваги і застосовувані ними компенсаторні прийоми (М. Акімова, В. Козлова).

Реалізація методичної системи навчання школярів з урахуванням типів темпераменту включає в себе кілька етапів:

- проведення діагностики за відповідними методиками (тест «Формула темпераменту», опитувальник Г. Айзенка, методика М. Белова) з метою встановлення типів темпераменту учнів;
- об'єднання учнів на підставі результатів діагностики на гомогенні (гетерогенні) групи (пари);
- диференціація методів, форм, засобів навчання, завдань;
- навчання з диференційованою організацією навчального процесу.

Диференціація методів навчання залежно від типів темпераменту школярів встановлює найбільш доцільні способи роботи викладача та учнів на всіх етапах уроку, сприяє глибокому засвоєнню досліджуваного матеріалу, а також стимулює учнів до подальшого накопичення знань.

Не можна флегматиків змусити працювати в тому ж темпі, що і холериків, а меланхолікам давати той же обсяг роботи, що й сангвінікам. Якщо сангвініки чекатимуть, поки флегматики впораються із завданням, інтерес до процесу роботи в них зникне. Повільним флегматикам і емоційно нестійким меланхолікам не наздогнати за темпом холериків.

Учень-флегматик у навчальній діяльності проявляє ґрунтовність, продуманість дій, завзятість, наполегливість, терпіння, схильність до неквапливої роботи, тому таким учням підходять метод проектів, дослідницький метод, самостійна робота. Для фле-

гматиків важливий достатній запас часу на обдумування і підготовку. У дітей флегматичного темпераменту почуття важко збуджувати, проте тривалі і стійкі. Флегматик повільний, неохоче спілкується, часто нехтує тим, що вимагає швидкості, зайвих рухів. Він уникає доручень, але отримавши їх, виконує бажання, хоч і не поспішаючи, дотримується порядку, організованості. Ухиляється від конфліктів, його важко образити, але, вступивши в конфлікт, глибоко переживає, хоч зовні не демонструє цього. Щоб посилити активність флегматиків, їх слід залучати до ігор, спорту. За сприятливих виховних умов вони виростають вдумливими, слухняними, організованими дітьми, які добре сприймають зауваження дорослих, виправляють помилки, за несприятливих — лінивими, байдужими, апатичними, пасивними.

Учні-сангвініки і учні-холерики, маючи миттєвість реакції, досить швидко засвоюють новий матеріал. Вони дуже активні при проблемному викладі, застосуванні евристичного методу. Оскільки їм властивий високий ступінь відволікання, для активізації уваги їх необхідно залучати до виправлення помилок однокласників. Діти холеричного темпераменту характеризуються легкою збудливістю почуттів, силою і стійкістю їх у часі. Поведінка їх енергійна і різка. Вони бурхливо реагують на подразники, їм важко переключатися на спокійнішу справу. У колективі прагнуть самостверджуватися, люблять організовувати ігри, охоче залучаються до різних видів діяльності. Дітей із сангвінічним темпераментом характеризують легка збудливість почуттів, які не дуже міцні, але досить стійкі. Вони енергійні, активні, довго не витримують одноманітної діяльності, здебільшого не сором'язливі, але стримані, легко спілкуються, користуються повагою ровесників, не схильні ображатись.

Учень-меланхолік, що має слабку нервову систему, вважає за краще працювати ґрунтовно. Для меланхоліків сприятливі ситуації, що потребують послідовної, планомірної роботи, тому їм підходить навчання за алгоритмом. Вони сором'язливі, малоактивні, важко пристосовуються до нових обставин, відзначаються хворобливою вразливістю, швидкою втомлюваністю, невпевненістю у своїх силах, поганим настроєм, страхом перед труднощами. Оскільки такі учні відрізняються підвищеною емоційною чутливістю, є важливим метод навчального заохочення.

Спостереження на уроках (О. Сисоева) виявило відмінності в поведінці дітей, які підтверджуються різними типами темпераменту (див. табл.).

Таблиця

Етап уроку	Тип нервової системи учня та його діяльність			
	сангвінік	холерик	флегматик	меланхолік
Організаційний момент	Дуже живий, рухливий, непосидючий, ні хвилини не сидить спокійно, постійно підсакає	Постійно змінює позу, безперервно розмовляє з іншими учнями, непосидючий. Рухи поривчасті	Сидить спокійно, за партою не крутиться, рухи уповільнені, інертні. Міміка маловиразна	Спокійний, тихо сидить на своєму місці, не кричить, постійно щось крутить у руках
Перевірка знань	Тягне руку для відповіді, вигу-	Перебиває своїх товаришів,	Не може швидко і повно відпо-	Рухи загальмовані, хвилюєть-

	кує з місця. Ви- словлюється емоційно	вигукує з місця, відповіді непро- думані, відпові- дає невпопад. Розмовляє го- лосно і швидко	вісти на раптово поставлені за- питання. Каже неквапливо	ся. Мова упо- вільнена, не- певнена і тиха
Пояснення но- вого матеріалу	За партою по- стійно крутить- ся, намагається зайняти себе сторонніми справами, пе- ребиває вчи- теля, відволікає інших дітей	Увага розсіяна, постійно відво- лікається. На зауваження вчителя грубія- нить, дуже імпульсивний. Спостерігається циклічність у роботі	У роботу вклю- чається посту- пово, при цьому довго зберігає працездатність. Не відволіка- ється на сторон- ні справи	Увага нестійка, швидко втом- люється. Почи- нає відволіка- тися. При цьому сидить спокій- но, міміка мало- виразна
Закріплення вивченого матеріалу	Із легкістю від- повідає на по- ставлені запи- тання, при цьо- му встигає роз- мовляти з су- сідом по парті	Нестриманий, відповідає, не подумавши. Мова супро- воджується жестикуляцією. Дратується на зауваження вчителя	Раптові питання ставлять у глу- хий кут, не може сформулювати свою відповідь, розгублюється, опиняється в «ступорі»	При відповіді розгублюється, відповідає тихо і непевнено. Відповідь неба- гатослівна, не- зв'язна
Практична робота	Швидко вклю- чається в робо- ту, проте через деякий час по- чинає крутити- ся, відволікає інших дітей. На- магається швид- ше виконати завдання	Не дослухавши до кінця пояс- нення вчителя, приступає до виконання зав- дання. Завдан- ня виконує швидко, і, як наслідок, допу- скає помилки	Включається в роботу повіль- но, але при цьому зберігає тривале зосе- редження на завданні. Не відволікається, не крутиться	Не відразу включається в роботу, багато часу йде на під- готовку. Із зав- данням спра- вляється наба- гато пізніше за своїх одноклас- ників

При організації роботи в парах слід враховувати сумісність типів темпераменту учнів. Певних успіхів досягають пари учнів, об'єднані за схемою «керівництво → підпорядкування». Найбільш сприятливими союзами є «холерик ↔ флегматик», «сангвінік ↔ меланхолік». В таких гетерогенних парах в ролі «керівників» виступатимуть сангвінік і холерик, в той час, як меланхолік і флегматик будуть виконувати роль «підлеглих». Інші поєднання темпераментів (холерик ↔ сангвінік, флегматик ↔ меланхолік) потребують підстроювання, перша пара дуже емоційна й ініціативна, а друга — досить інертна і пасивна.

При такій схемі взаємодії в групі учні будуть доповнювати один одного. Холерик буде давати імпульс інертному флегматику до дій. Сангвінік буде заряджати енергією та активністю меланхоліка і тим самим не дасть йому зануритися у свій внутрішній світ. При взаємодії в групі холерика і сангвініка можуть виникати суперечки, проте, маючи високу швидкість у опрацюванні інформації, разом вони можуть виступити як

«генератор ідей». Працюючи в такій групі флегматик, відрізняючись терпимістю, здатністю до тривалого зосередження і старанністю, виступить у ролі виконавця, так само як і меланхолік.

Групова форма навчання для школярів-холериків і школярів-сангвініків надає можливість проявити організаторські та лідерські якості, для флегматиків — показати врівноваженість, терпимість, старанність, акуратність. Для меланхоліків — це можливість утвердитися в собі, підвищити особисту впевненість у своїх силах. Оскільки меланхоліки нетовариські, то для них це також додаткова можливість у спілкуванні зі своїми однокласниками.

При перевірці графічних навичок школярів також слід враховувати типи темпераменту. Повільним флегматикам більше підходить самостійна робота, ніж фронтальна. Виконують вони її ґрунтовно, продумано, проявляючи завзятість. Найбільших успіхів представник цього типу темпераменту досягає в діяльності, що потребує посидючості, рівномірної напруги сил, стійкості уваги і великого терпіння, прагне до неквапливої роботи, без перемикання з одного виду діяльності на інший. Тому найбільш доцільно учневі-флегматику давати завдання на тривалий період часу, при яких учень самостійно організовує свою діяльність (наприклад, робота над проектом). Для цих учнів добре підходить такий вид контролю, як перевірювальні тести або письмова самостійна робота за індивідуальними картками, при цьому бажано, щоб завдання, поряд з практичною основою, містили також етап актуалізації вивченого теоретичного матеріалу; також може бути застосовано усне опитування, але послідовність запитань має бути відома заздалегідь (наприклад, запитання, написані на дошці).

Для непосидючого сангвініка і запального холерика головне, щоб їх діяльність була різноманітною: якщо цього не буде, вони стануть постійно відволікатися і заважати іншим учням. Тому при виконанні учнями практичної роботи важливо, щоб завдання були різноманітними за змістом і формою пред'явлення. Сангвінікам і холерикам сприятливе фронтальне опитування в досить швидкому темпі, при якому учневі практично не дається часу на обдумування відповідей. Їх не бентежать несподівані запитання, і правильність відповідей не залежить від того, який темп завдає вчитель. Ці діти швидко змінюють формулювання відповідей, часто відступають від книжкового тексту, намагаються імпровізувати. При цьому можливе опитування за щойно поясненою темою, але для цього слід організувати досить часте повторення.

Меланхолік, що має слабку нервову систему, відрізняється повільним входженням у роботу, але йому до вподоби працювати ґрунтовно, крок за кроком виконуючи завдання. Тому для нього сприятливі ситуації, що потребують послідовної, планомірної, монотонної, одноманітної роботи. Такому учневі добре підходить метод алгоритмічних приписів, при цьому він пунктуально виконує розпорядження алгоритму, довго роздумуючи над наступною дією, і майже завжди прагне діяти за аналогією. Учень-меланхолік любить складати плани в письмовій формі, конспекти, схеми, використовуючи їх як засіб зовнішнього управління діяльністю. Віддає перевагу при відповіді або засвоєнні матеріалу використуванню зовнішніх опор (графіки, малюнки, таблиці). Усне опитування таким учням не підходить, оскільки вони відразу розгублюються і

починають хвилюватися, навіть за наявністю необхідних знань. Кращий варіант для них — письмова відповідь, а не усна.

Висновки

Нині дослідження проблеми індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми є вельми актуальними. Ця проблема набуває особливого значення в плані реалізації особистісно орієнтованого навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батаршев А. В. Психология индивидуальных различий: от темперамента – к характеру и типологии личности / А. В. Батаршев. — М. : Владос, 2000. — 256 с.
2. Горст Н. А. Индивидуальные особенности высшей нервной деятельности человека: учеб. пособие / Н. А. Горст. — Астрахань : Астрахан. гос. пед. ун-т, 1998. — 66 с.
3. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология: практ. руководство / В. Д. Менделевич. — М. : Медпресс, 1999. — 589 с.
4. Павлов И. П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных: сб. статей, докладов, лекций и речей / И. П. Павлов. — М. : Медгиз.— 1951. — С. 316–319.
5. Русалов В. М. Природные предпосылки и индивидуально-психофизиологические особенности личности / В. М. Русалов // Психология личности в трудах отечественных психологов ; сост. Л. В. Куликов. — СПб. : Питер, 2001. — С. 66–75.

Прокофьева М. Ю.

УЧЕТ ТЕМПЕРАМЕНТА В РЕАЛИЗАЦИИ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье проведен анализ психолого-педагогической литературы, посвященной вопросам дифференциации обучения, отмечена необходимость учета психофизиологических особенностей младших школьников в учебном процессе, охарактеризованы подходы к организации групповой работы в условиях дифференцированного обучения.

Ключевые слова: психофизиологические особенности, темперамент, младшие школьники, дифференциация, дифференцированный подход.

Prokofieva M. Yu.

ACCOUNTING FOR TEMPERAMENT IN IMPLEMENTING DIFFERENTIATED APPROACH FOR TEACHING ELEMENTARY SCHOOL

The analysis of psychological-pedagogical literature initiated to the questions of differentiation of educating is conducted in the article, the necessity of account of psychophysiological features of junior schoolchildren for an educational process is marked, approaches to organization of group work in the conditions of the differentiated educating are described.

Key words: psychophysiological features, temperament, junior schoolchildren, differentiation, differentiated educating.